

spôsobom, ktorý uvádza do súladu logické riešenie protirečenia s jeho objektívnym riešením, rieši ho logicky tak, ako sa objektívne rieši v samej praxi (pozri s. 246).

Jedenásta črta (*Problém všeobecná v dialektike*) je náčrtom ďalšieho závažného problému — odlíšenia abstraktne a konkrétne všeobecného. Podľa Ilienkov existujú v otázke všeobecná „dve nezlučiteľné pozície v logike“, „pozícia dialektiky“ a „formálne ponímanie“ (s. 251). Hľadisko formálnej logiky charakterizuje ako hľadisko abstraktnej všeobecnosti. Hľadisko dialektiky charakterizuje ako hľadisko „genetickej všeobecnosti“. Genetické (konkrétne) všeobecno sa charakterizuje ako „vlastná *substancia*“ mnohotvárných individuí, ako „konkrétna forma ich vzájomného pôsobenia“, ako ich zákon, pričom ako reálny zákon (ktorý je iba tendenciou), a nie ako abstraktné pravidlo (s. 262 262), Všeobecno v takomto poňatí stelesňuje v sebe všetko bohatstvo zvláštného a jednotlivého.

Ilenkov nijako nezastiera fakt, že v sovietskej literatúre sa doteraz „neustálila jednomyselná interpretácia leninských téz“ o dialektike ako logike (s. 212). Sám reprezentuje jednu z takýchto interpretácií. Ak napr. P. V. Kopnin tvrdil, že existujú dve logiky, formálna a dialektická, Ilenkov zastáva názor, že „dialektika a iba dialektika je skutočná logika, v sú-

hlase s ktorou sa deje pokrok súčasného myslenia“ (s. 212). Ilenkovovo stanovisko v skutočnosti rieši iba vzťah medzi „starou“ formálnou logikou a dialektikou, kým Kopninovi išlo o vzťah matematickej (symbolickej) logiky a dialektiky. Ak „starú“ formálnu logiku bolo možné obviňovať často z metafyziky (antidialektiky), nemožno to isté obvinenie vzťahovať na súčasnú formálnu logiku, ktorá sa vyčlenila z filozofie a nerobí si nároky byť gnozeológiou a ontológiou. Obviňovať matematickú (symbolickú) logiku ako takú z metafyziky by znamenalo preberať jej *novopozitivistickú interpretáciu*, t. j. dostať sa do rozporu s tým cieľom, ktorý Ilenkov sleduje: prekonať úzke pozitivistické poňatie logiky a rozvinúť logiku ako dialektiku. Nazdávame sa preto, že jednou zo základných úloh výstavby dialektickej logiky je objasnenie vzťahu (korešpondencie) matematickej (symbolickej) logiky a dialektiky ako teórie poznania a logiky. Ilenkov nenaznačuje cestu riešenia tejto čiastkovej úlohy, aj keď si pre to vytvára isté predpoklady (zdôraznením významu reči ako bezprostrednej predmetnej formy myslenia).

Napriek tejto výhrade treba uznať, že Ilenkovova *Dialektická logika* je významným prínosom k riešeniu problému dialektiky ako logiky marxizmu.

V. Černík

GERCENOVA SOCIÁLNA FILOZOFIA

Z. V. SMIRNOVA, *Sociálna filozofia A. I. Gercena*

Prácu Z. V. Smirnovovej *Sociálna filozofia A. I. Gercena*. Moskva 1973, 290 s., môžeme zaradiť k problematike začiatkov socialistického myslenia v Rusku. V sovietskej literatúre sa objavujú stále novšie práce s touto tematikou a jej bibliografia obsahuje už stovky monografií, článkov a štúdií. Významné miesto v tejto oblasti patrí A. I. Gercenovi. Jeho výraz-

ná osobnosť a dielo stávajú sa pri skúmaní určujúcich myšlienkových prúdov doby, keď sa kladli začiatky socialistického myslenia v Rusku, dôležitým prvkom pre jej poznanie a zhodnotenie.

Smirnovovej práca je periodizovaná údajmi, ktoré sú zhodou okolností dôležité aj v Gercenovom osobnom živote. Prvá časť je vymedzená Gercenovým odchodom

z Ruska (január 1847). Druhú časť tvoria udalosti rokov meruôsmych v Európe, ktoré silne poznačili jeho dielo. Tretia časť obsahuje problémy, ktoré sa v jeho diele objavujú už predtým: problém Ruska, problém slavianofilstva a filozofie dejín, tento raz však v dobovom posune, a to v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. Smirnovová skúma Gercenovu sociálnu filozofiu na troch základných témach: na téme socializmu, dejín a Ruska. Problematika týchto troch oblastí alebo tém sa ťahne celým Gercenovým dielom, nevyčerpáva ho však úplne. Tematikou, ktorá v jeho diele zaberá natoľko samostatné miesto, že by sa mohla stať ďalšou témou jeho sociálnej filozofie, je aj téma človeka, osobnosti.

V prvej časti (*Gercenova sociálna filozofia v tridsiatych-štyridsiatych rokoch*) usporadúva autorka udalosti, myšlienky a názory, ktoré vplývali na mladého Gercena. Jeho záujem o spoločenské problémy bol spočiatku motivovaný eticky (osud dekabristického hnutia, násilie a nespravodlivosť v živote ruskej spoločnosti), nadchýňal sa nielen revolucionármi z r. 1789, ale aj liberálmi z r. 1830. V tomto období sa zoznamuje so saint-simonizmom a socialistické idey natrvalo usmerňujú jeho sociálne názory. Nerozvinuté spoločenské vzťahy v Rusku však podmienovali abstraktné Gercenove predstavy o sociálnej rovnosti. Smirnovová poznamenáva, že saint-simonovské projekty sociálnej rovnosti, spojené s požiadavkou zrušenia dedičného práva a reorganizáciou bánk a úveru, problémy organizácie práce, ktoré zaujímali v saint-simonizme centrálnu miesto, nemohli vzhľadom na pomery v Rusku vyvolať u Gercena mimoriadny záujem. Myšlienky saint-simonizmu mali blízko k mysticizujúcim formám na úrovni raného kresťanstva a ich socialistické predstavy možno pokladať za socialistické len v abstraktnej forme, lebo boli tesne spojené s kresťanskými ideami rovnosti. Na konci štyridsiatych rokov sa Gercen odpútava od mysticizmu a hlbšie ho ne-

zaujala ani osnova saint-simonovskej filozofie dejín, t. j. „obdobie harmónie“ vo vývine ľudstva ako výsledok boja protikladov „egoizmu“ a „lásky“. V práci *O tom, čo bolo*, Gercen na viacerých miestach hovorí o tomto období hľadania ako o „detskom liberalizme r. 1826“, o „občianskej exaltovanosti“ a pod. Vtedy sa zoznamuje s Heglovou filozofiou a pod jej vplyvom začína sa na filozofiu pozeráť ako na vedu, ako na dôsledný a systematicky rozvinutý pojmový prístup k prírode, spoločnosti a človeku. Etické zdôvodnenie socialistických ideí nahrádza filozofickým zdôvodnením a tento prístup si udržiava až do r. 1848. Smirnovová sa sústreďuje predovšetkým na to, ako sa Gercen prepracúval k filozofickému materializmu kritikou Heglovej filozofie. Gercenov rozbor Heglovej filozofie má niekoľko styčných bodov s Kierkegaardovou kritikou Hegla. Autorka správne odmieta povrchnú komparáciu vonkajších zhôd Gercenovej a Kierkegaardovej filozofie, uspokojuje sa však poukázaním na odlišnosť východísk ich filozofie. Rozdiely medzi nimi nie sú len vo východiskách, ale aj vo filozofickom zužitkovaní Heglovej kritiky. U Gercena nachádzame dopad týchto v podstate rapsodických poznámok najmä v jeho vzťahu k roku 1848. Gercen kritizoval Hegla, že logikou odtrhol myslenie od konkrétneho, že chcel zastrieť bytie, prírodu duchom, logikou. Hegel podriaďuje dejiny poznaniu, avšak podľa Gercena je poznanie jednou stránkou živých dejín. Smirnovová vyzdvihuje tézu, že dejiny spájajú prírodu s logikou, ktorá Gercenovi potvrdzuje ústredné miesto dejín vo vzťahu príroda-dejiny-logika. Gercen však zostáva v rámci Heglovho historizmu, jeho námietky, aj keď prenikavé a výstižné, majú parciálny charakter, ostávajú silným heglovským znakom jeho myslenia. Autorka sama konštatuje, že Gercen vzťah príroda-dejiny-logika celkove nepochopil, že prírodu chápe len vo forme poznania prírody, ako prirodovedu, jeho úvahy o dejinách sú plné analógií s prí-

rodou, nepochopil ani vzťah príroda-dejiny v genetickom zmysle.

Pre celú knihu je výrazná autorkina dôsledná snaha zistiť objektívny obsah a význam Gercenových úvah a poznámok. Takáto práca je vzhľadom na charakter jeho diela skutočne náročná. Pripomeňme si okrem toho, koľkými vplyvmi prešiel Gercen predovšetkým do r. 1847! Na druhej strane nie je vždy celkom možné dokumentovať objektívny význam jeho diela, ale viesť s ním akýsi hlboký dialóg a takto odhaľovať, čo nie je v jeho myslení podstatné a stále, ale prechodné, relatívne. To však môže vyvolávať námietky a obnovovať polemiku v tom zmysle, že sa tým bližšie charakterizuje iba Gercen ako osobnosť. Nejde iba o staršie názory, podľa ktorých príklon k mysticismu, neskôr skepticizmus až beznádej treba hľadať v samej Gercenovej osobnosti, ale aj o novšie názory, ktoré sa v západnej literatúre objavujú po r. 1956, keď v angličtine vyšla kniha *Z druhého brehu*, a podľa ktorých je určitá paralela medzi Gercenom a Kierkegaardom. Aj keď často ide skôr o vonkajšie súvislosti, rozporné Gercenove úvahy umožňujú aj takéto jeho chápania. Smirnovovej práca je dobrým dokladom toho, že aj keď je Gercen postava rozporná a protirečivá, treba vyvinúť úsilie a odhaľiť vnútorné, podstatné znaky jeho myslenia. Takýmto znakom je racionalita, dôvera v rozum a ako hovorí sám Gercen, „myšlienky denného svetla“ a nie „mesačný svit fantázie“, svet reálne jestvujúcich sociálnych problémov.

Ruský socializmus a otázky revolúcie sú základnými problémami druhej časti knihy. Smirnovová podáva celú genézu tzv. ruského socializmu, ktorý Gercenovi vyplynul z porovnávania Európy s Ruskom, najmä po neúspešnej revolúcii r. 1848. Gercen nepochopil úlohu buržoázie vo vývine európskej spoločnosti a na druhej strane ho vôbec neuspokojoval stav záujmu ľudu o socialisticke idey, s ktorým sa stretol vo Francúzsku. V likvidácii feudálnych, patriarchálnych vzťahov nevidel

Gercen základné, podstatné odstránenie nedostatkov spoločnosti. Podľa neho spoločenská úloha veľkej buržoázie nie je základom pre zhodnotenie významu buržoázie v dejinách, ale skôr naopak: to, že vlastníkom veľkopriemyslu je buržoázia, vedie ho vôbec k nedôverčivému nazeraniu na význam samého priemyslu (v týchto otázkach s ním nesúhlasil už Belinskij) a k preceňovaniu významu roľníckej občiny.

Aj Gercenove názory na aktuálne otázky revolúcie vyplývajú z neúspechu revolúcie 1848. Gercen oddeľuje sociálnu a politickú stránku revolúcie. Podľa neho revolúcia v Paríži sa začala ako sociálna, ale prešla do politickej skôr, ako uskutočnila potrebné sociálne zmeny. Rozdiel medzi jeho predstavami a skutočným vývinom udalostí nútil ho podrobnejšie sa zaoberať otázkami štátu, vlády, zákonodarstva atď. Zaujímali ho najmä otázky štátu, avšak metodologicky smeroval k určeniu ideologických základov štátu ako jeho podstaty. Otázky štátu a jeho foriem, úzko spojené s dianím v predrevolučných rokoch, zaujali Gercena už počas pobytu v Taliansku (1847—1848). Autorka polemizuje s názormi, podľa ktorých tieto otázky tvoria začiatky Gercenovho anarchizmu. Polemizuje najmä s M. Maliom (M. Malia: *Alexander Hercen and the Birth of Russian Socialism...*), že zveľičuje význam „municipálneho života“ v Taliansku pre vznik Gercenových anarchistických názorov. Na viacerých miestach práce *S druhého brehu* (Praha 1953) Gercen vyzdvihuje prednosti miestnej samosprávy oproti centralizovaným štátnym celkom. Domnievam sa, že predovšetkým pre značný vývoj Gercenových názorov v tejto oblasti považuje Smirnovová talianske obdobie za „prvú formuláciu anti-tézy štátna centralizácia či miestna samospráva, za prvé vytýčenie otázk o rôznych formách štátu“. Pokiaľ ide i o vlastné anarchistické prvky v Gercenovom diele, nezostáva autorka pri konštatovaní, že jeho názory sa odlišujú od Bakuninových. Na širších súvislostiach jeho celkového prístu-

pu k týmto otázkam dokazuje, že Gercen vnútorné nesúhlasil s anarchistickými postupmi a nakoniec ich aj odmietol. Viacerí autori si v tejto knihe (*S druhého brehu*) všimajú rôzne momenty mimo historického kontextu. Smirnovová nepopiera skepsu tejto knihy, avšak najmä v posledných kapitolách upozorňuje na Gercenove poznámky o ustavičnom vývine, o stálom pohybe. Odmietla krajne skeptické a pesimistické chápanie Gercena po porážke revolúcie 1848 ako nepresné až tendenčné, ako jednostrannú absolutizáciu jeho osobnej krízy a krízy vyplývajúcej z jeho doterajšieho poznania Európy.

Ďalej sa pri analýze základných kategórií sústreďuje najmä na problémy dejín a všimá si pojem embryogenézy. Tento pojem je v Gercenových názoroch na dejiny pozoruhodný. Gercen sa kriticky vracia k Heglovi. Podľa neho reálne dejiny dokazujú bezmocnosť logiky, myslenia, avšak aj samo myslenie, teoretická činnosť sú dejinným faktom. Život má vlastný vývin, ktorý sa nestotožňuje s dialektikou čistého rozumu. Téma o vlastnom vývine („embryogenéza“) dejín popiera, že by v dejinách vládol rozum. Ak by tak bolo, nebolo by dejín. Po odmietnutí teleologizmu, aby sa vyhol popretiu progresu vôbec, zavádza Gercen značne nepresný pojem „improvizácia“ v dejinách. Svedčí o tom, že po odmietnutí teleologizmu saint-simonovskej a heglovskej filozofie dejín nenašiel Gercen nový prístup ku všeobecnému a zákonitému v historickom procese. Smirnovová sa domnieva, že tento pojem neznamená ani príklon k voluntaristickej tradícii, ani k vlastnému prejavu existencializmu. Odmietnutím prístupu k dejinám ako závislým od rozumu by Gercen uznal dualizmus bytia a myslenia a súčasne by priznával, že socializmus je len jeden z produktov myslenia, ktorý nemá reálne predpoklady na uskutočnenie. Poňatím embryogenézy sa to Gercen snažil prekonať.

V poslednej časti podáva autorka Gercenovi názory o základných témach jeho fi-

lozofie päťdesiatych-šesťdesiatych rokov, t. j. o ruskom socializme, slavianofilstve a dejinách. Základnými filozofickými predpokladmi uvažovania o možnosti tzv. „ruského socializmu“ boli preňho socialistický prvok v Rusku a mladosť Ruska. Prvky socializmu nachádza v roľníckej občine, mladosť Ruska zdôvodňuje dejinným vývinom Ruska. V tomto vývine sa sily ľudu využívali len na upevnenie centralizovaného štátu na úkor vlastného vývoja ľudu (na rozdiel od Európy). Aj keď to podľa neho nebola jediná cesta pre Rusko, situácia sa vyvinula v prospech samoderžavia a nevoľníctva. Pre možnosti socializmu v Rusku svedčí existencia dvojakeho Ruska — nevoľníckeho a šľachtického. Šľachta je umelý prvok v Rusku (vznikla reformami Petra I.) a režim založený na tomto umelom princípe je provizórny režim. Odstránenie tohto antagonizmu znamená do budúcnosti roľnícke Rusko, tak ako je západ robotnícky. Pri rozvíjaní týchto názorov sa Gercen dostal až na pozície utopizmu. Ako hovorí autorka, Gercen aj „ostal utopickým socialistom“.

V tomto období Gercen úzko spája ruský socializmus so slavianofilstvom. Jeho vzťah k tomuto hnutiu bol značne protirečivý. Od odmietania slavianofilstva v štyridsiatych rokoch prešiel neskôr k jeho uznávaniu, pretože podľa neho slavianofili objavili význam roľníckej občiny pre ruský národný život. Po roku 1853 ich začína považovať za spojencov a mostom medzi nimi mal byť práve „socializmus“, ktorý uznávali aj západníci aj slavianofili. Súčasne prestáva stotožňovať slavianofilov so stúpecami „oficiálnej národnosti“. Toto konštatovanie je v úvode rozsiahlej polemической kapitoly o slavianofilstve a v Gercenovom koncepte ruského socializmu (*Dve utópie*). Smirnovová sa neuspokojuje s doterajším názormi na slavianofilstvo. Plechanovove názory považuje za správne, ale neúplné v tom, že slavianofili si uvedomovali neudržateľnosť nevoľníctva a s ním spojeného policajno-byrokratického

zriadenia (to ich práve odlišovalo od stúpcov oficiálnej národnosti). Proti viacerým tvrdeniam, že slavianofili neodmietali kapitalizmus, ale len jeho formu (triedne konflikty v západnej Európe), Smirnovová uvádza, že odmietali typ spoločenských vzťahov charakteristických pre kapitalizmus. Nôvum prinášajú aj názory, že význam občin pre ruský národný život bol známy už pred slavianofilmi (v 18. stor. ho opisali Boltin a Radiščev) a Haxthausen bol závislý práve od slavianofilov. Pokiaľ ide o Gercena, čerpal v tejto oblasti aj zo slavianofilov, aj z Haxthausena. Gercen však dal v koncepte ruského socializmu občine iný význam: vyzdvihol jej ekonomický princíp, pretože zabezpečovala roľníkom nástroje, nedopustila majetkové rozdiely atď. V závere sa autorka vracia k problému embryogenézy, k problému „mladých“ a „starých“ národov. Tieto kapitoly sú šťastie polemikou s predchádzajúcou literatúrou o Gercenovi. Aj tu prináša Smirnovová nové pohľady. Hoci Gercen v poslednom období svojho života neformuloval nové problémy, mnohé z predchádzajúcich prepracoval a dopĺňal (napr. otázky organizácie revolučného vystúpenia). Tieto kapitoly sú zároveň aj zhrnutím jeho hľadačskej cesty. Až v poslednom období si uvedomil skutočný význam ekonomických otázok pre socialistické hnutie.

Výskum v gercenovskej problematike značne pokročil, a preto sa pozornosť sústreďuje na detaily a jemné odlišnosti. Aj keď výberom tematiky je Smirnovovej práca špecifická, domnievame sa, že vzhľadom na celkový stav rozpracovania gercenovskej problematiky by bolo vhodnejšie voliť problémový prístup k jeho sociálne filozofickým názorom. Tematický prístup vyžaduje totiž chronologické spracovanie, prináša rozsiahle historizujúce súvislosti, dáva obraz o genéze vybraných tém. Takto sa v každej časti objavuje tá istá problematika len v dokumentujúcej forme. Sústreďenie na základné problémy

a hlavné problémy by ukázalo filozofické momenty jeho diela, filozofické otázky a problémy jeho celkového kultúrne-humanistického úsilia, ukázalo by, do akej hĺbky spracoval Gercen jednotlivé filozofické problémy, nakoľko rozviedol vlastnú filozofickú inšpiráciu vo filozofických konzekvenciách, a to v nadväznosti na doterajší stav výskumu v gercenovskej problematike. Pri skúmaní Gercenových filozofických názorov vôbec, teda nielen jeho sociálnej filozofie, musíme mať na zreteli, že Gercen sa nevenoval filozofii systematicky. Aj keď napísal *Diletantizmus vo vede a Listy o štúdiu prírody*, aj keď všetko, čo napísal, má svoju filozofiu, jeho význam pre samu filozofiu je ohraničený. Jeho sociálnu filozofiu treba ex post systematizovať, pretože zostáva z množstva názorov, úvah a postrehov o spoločnosti, spoločenskom systéme, dejinách, človeku a pod. Toto systematizovanie môže viesť až k tomu, že ruší celistvý obraz o jeho osobnosti, o tom, čo je leitmotívom celého jeho života: prenikavý zmysel pre život ruského človeka. Gercen po celý život nesúhlasil s ničím, čo by tento život ešte zhoršilo, aj keď sa tým dostával až k utopizmu. Turgenov o ňom povedal, že všetko, čo napísal, bolo napísané krvou a slzami; z Rusov len on jediný vedel takto písať. Predovšetkým táto stránka Gercenovho diela pretrváva a inšpiruje. Koniec-koncov aj polemika autorky s rôznymi doterajšími prístupmi, názormi či hodnoteniami. Gercena a jeho diela sa prevažne týka pochopenia, interpretácie, tendencií a ich súvislostí v jeho diele a oveľa menej pojmov, kategórií a metód. Preto sa hlavné úsilie autorky súťredilo na hľadanie vnútornej logiky a kontinuity Gercenových úvah, poznámok a názorov so sociálno-filozofickou provenienciou. Svedčí to však o metodologickej príprave a prepracovanosti tém, o širokej znalosti historického materiálu.

L. Turčan